

Zakât en sadaka, meer dan een aalmoes

Over de structuur en de ethische grondslagen van de islamitische armenzorg

Mohammed Ajouaou

Na zijn pensionering besloot mijn vader een lap grond te verkopen. Dat stuk grond had hij eind jaren zestig van de vorige eeuw met het geld gekocht dat hij toen verdiende als gastarbeider in Nederland. Hij wilde zelf zo graag het vruchtbare land bewerken na zijn pensioen. Hij kreeg echter glaucoom en werd blind zodat hij deze droom niet waar kon maken. De verkoop leverde een aardig bedrag op. Mijn vrome vader zette de opbrengst op een spaarrekening. Hij aanvaardde daar geen rente over. Integendeel, hij betaalt vanuit zijn betaalrekening, tot ongenoegen en onbegrip van de kinderen, over het gespaarde geld elk jaar een vast bedrag aan de minder bedeelden. Aldus wordt het gespaarde geld niet alleen door inflatie steeds minder waard, maar levert het ook een andere ‘verliespost’ op doordat uit een betaalrekening geld wordt afgestaan. Mijn vrome vader is echter niet gevoelig voor deze logica. Op een ander stuk grond liet hij ooit honderden olijfbomen planten. Eens in de twee jaar (deze olijfbomen geven tweejaarlijks hun vruchten af) staat hij een deel van de opbrengst aan de armen af.

Maar ook buiten deze vaste tijden geeft hij consequent een deel van zijn vermogen aan de armen. Ik kan me nog het volgende voorval herinneren toen ik hem, hij was toen al getroffen door blindheid, een jaar of drie geleden in zijn woonplaats Monte Aruit naar de markt begeleidde. Hij werd benaderd door een bedelaar die hem in naam van Allah om een *dirham* (Marokkaanse munteenheid) smeekte. Zonder aarzeling stak mijn vader zijn hand in zijn zak en gaf de bedelaar een paar munten. Ik keek tandenknarsend toe en attendeerde hem erop dat het om een ‘professionele’ bedelaar ging (die maakt van bedelen zijn beroep, de kranten in Marokko berichten regelmatig over vermogende bedelaars). Hij snoerde mij de mond meteen met het Koranvers: ‘De bedelaar, verjaag hem niet’ (Koran 93, 10). Volgens mijn vader heeft degene die in de positie is om te geven geen recht om de vrager, ongeacht diens intentie, teleur te stellen.

In al deze gevallen handelt mijn vader naar zijn verstaan van de Schrift. De Schrift beveelt namelijk uit iemands bezittingen te geven aan

de armen. In de eerste twee voorbeelden betaalt mijn vader de *zakât*, in het laatste voorbeeld geeft hij *sadaka*. *Zakât* en *sadaka* zijn twee belangrijke componenten van de armenzorg in de islam.

De islamitische armenzorg

De armenzorg is een substantieel aspect van godsdiensten en levensbeschouwingen, zo ook van de islam. Godsdiensten en levensbeschouwingen hebben of leggen daarin eigen accenten en kunnen verschillen in de aanduidingen, uitwerkingen en de ethische grondslagen van de armenzorg. In deze uiteenzetting zal ik ingaan op de structuur van de islamitische armenzorg. Hoe wordt deze zorg theologisch onderbouwd en hoe krijgt hij in de praktijk gestalte? Wat zijn de ethische grondslagen daarvan en wat is de relevantie van deze zorg in de hedendaagse context? Ik zal afsluiten met enkele kanttekeningen over de toepassing van deze armenzorg. Als eerste sta ik stil bij het begrippenkader van de islamitische armenzorg. Dit kader bestaat uit begrippen die de activiteit van deze zorg aanduiden en begrippen die het object ofwel degene die deze zorg toekomt aangeven. Ik zal ook de gever van de zorg nader omschrijven.

Zakât

Er bestaan in de islam twee kernbegrippen die verwijzen naar materiële armenzorg, namelijk de *zakât* en de *sadaka*. De wortel van *zakât* als Arabisch woord ligt in de letters z.k.'a. (*zakka*'). De letterlijke betekenissen van dit woord zijn 'groeien', 'zuiveren', 'reinigen', 'gezegend zijn' en 'overtreffen' (in goede daden) (Al-Tahânawi, 1998 (dl. 2), p. 310; Ibn Ismâ'îl, 2002 (dl. 2), p. 247; Al-Qardawi, 1991, p. 37.). Toepassing van het religieuze werkwoord *zakka*' op een kapitaal (oogst, vee, spaargeld, aandelen) geeft aan dat dit kapitaal groeit. Toepassing van *zakka*' op de mens (Koran, 91, 9) duidt erop dat deze bovengemiddeld scoort in het verrichten van goede handelingen. De religieuze betekenis van *zakât* is dus afgeleid uit deze oorspronkelijke taalkundige betekenissen. De *zakât* refereert naar de praxis van het geven en tevens naar het deel dat de gelovige uit zijn bezittingen geeft aan de armen. Het doel van deze geloofshandeling is het 'zuiveren', 'laten zegenen' (door God) van het vermogen en dat zodoende laten groeien. Omdat het om een geloofshandeling gaat, moet het hoogste doel zijn: gehoor geven aan oproep van God om aandacht te schenken aan de armen.

Hoe kan een bezit of vermogen groeien terwijl het door het weg te geven juist minder wordt? Daarop kunnen vanuit islamitisch perspectief verschillende antwoorden gegeven worden. De ‘groei’ is hier niet louter economisch tastbaar meer. Door het geven wordt het kapitaal, mits de intentie het behagen van God is (Ramadan, 2005, p. 235), gezegend en hierdoor groeit het. Deze groei heeft een religieuze en morele dimensie. Het gaat niet alleen om de kwantiteit maar ook om de toegekende spirituele ‘waarde’ aan de bezittingen. Het islamitische woord voor ‘zegen’ is de vertaling van het Arabische *baraka* dat verwijst naar een geestelijke (meer)waarde die aan iets concreets (hier bezittingen) wordt toegevoegd door interventie van iets heiligs. God is de eerste bron van *baraka* (Ajouaou, 2006, p. 67). Dat is de religieuze dimensie waar een religieus ingesteld mens van uitgaat. Omdat het kapitaal waarover *zakât* wordt betaald *baraka* draagt, wordt het dus meer, bijvoorbeeld doordat het ‘beschermd’ wordt tegen onheil. Bij een faillissement van een bank is, zoals we hedentendage merken, juist het tegenovergestelde waar. Wanneer over het kapitaal geen *zakât* wordt betaald, wordt het door de religieus ingestelde mens (hier een moslim) gezien als drager van géén-*baraka*, hetgeen betekent dat het zijn waarde verliest. Vanuit de islamitische ethiek is het dus schijn dat de *zakât* het vermogen minder maakt, eveneens wanneer men denkt dat (woeker)rente vermogen vermenigvuldigt. Zo staat in de Koran:

Geeft dus de verwante wat hem toekomt en ook de behoeftige [*al-miskiin*, M.A] en wie onderweg is [*ibn-assabil*, M.A]), dat is beter voor hen die het aangezicht van God zoeken en zij die het welgaat. En de [lening] op de woeker, die jullie geven om het ten koste van de bezittingen van de mensen te laten groeien, groeit bij God niet. Maar de *zakât* die jullie geven terwijl jullie Gods aangezicht zoeken... zij zijn het die het laten verveelvoudigen (Koran 30, 38-39).

Om deze laatste reden wenste mijn vader geen rente te ontvangen over zijn spaarcenten en om de *baraka* te verkrijgen betaalde hij de *zakât*.

Nu is het kapitaal van mijn vader niet in alle opzichten een geschikt voorbeeld. Want er zijn genoeg bronnen in de islam die aansporen tot vergroten van het kapitaal door te investeren conform islamitische normen. Het geven van de *zakât* zou dan een stimulans zijn om de spaarcenten anders te investeren om zo wat wordt afgestaan te compenseren. Immers, (woeker)rente wordt niet aanvaard als compensatie. Niet voor niets stelt mijn moeder vaak voor om van het gespaarde geld één of twee

huizen te kopen en deze te verhuren. In dit geval zou de *zakât* terug worden verdiend van het huurrendement en prijsstijging op termijn. Die voorstellen slaat mijn vader overigens in de wind. Hij vindt het goed zo.

Het begrip *zakât* komt een achttal keren voor in de Koran die in Mekka is geopenbaard en tweeëntwintig keer in de Koran die in Medina is geopenbaard (Al-Qaradawi, 1991, p. 42). Het onderscheid tussen de twee contexten is van belang omdat de Mekkaanse Openbaring algemeen van aard is, dat wil zeggen: de geboden of richtlijnen hebben een algemene geldigheid en ze zijn minder contextgebonden. De *zakât* van Mekka is dan ook een algemeen gebod tot de armenzorg door gelovigen in absolute zin. De Medinese *zakât*-Openbaring is gericht en specifiek. Zij is in het tweede jaar van de islamitische jaartelling verplicht gesteld middels de Openbaring en ingevoerd als een verplichte belasting op vermogen. De jonge islamitische staat werd zo belast met het innen van deze *zakât*. Het woord aalmoes (*sadaka*) krijgt hier de betekenis van verplichte *zakât* vanwege de gebiedende wijze 'neem'. *Sadaka* op zich is namelijk niet verplicht.

Neem van hun bezittingen een aalmoes [*sadaka*, M.A] waarmee jij hen zult reinigen en louteren [*tuzaki'him*, M.A] (Koran 9, 103).

In Medina werd het algemeen gebod tot de *zakât* omgezet in een belastingsysteem dat bijdroeg aan de *bayt-al-mâl* oftewel de staatskas. Vanzelfsprekend werd een deel van deze inkomsten aangewend voor de armenzorg of wat we tegenwoordig de sociale zekerheid noemen. Deze vorm van *zakât* werd geïnd uit alle vormen van bezittingen en vermogens volgens een specifieke berekening waartoe de Koran een aanzet gaf. De *zakât* werd in deze fase ook verplicht gesteld voor alle 'staatsburgers'. In deze periode is de *zakât* uitgeroepen tot de derde pijler van de islam, na de belijdenis en de *salât* ofwel gebed. Zowel het houden van de *salât* als het geven van de *zakât* werden zo naast hun godsdienstige functie voor de gelovige ook een meetlat voor de loyaliteit aan de gemeenschap en de staat. Het gebod tot het geven van de *zakât* komt ook bijna altijd in de Koran voor tegelijk met het gebod tot de *salât*.

Er zijn dus twee vormen van *zakât*: de *zakât* van Mekka die tot de morele verantwoordelijkheid van de individuele gelovige behoort en de *zakât* van Medina die een juridische basis heeft en tot de verantwoordelijkheid van de overheid behoort. De *zakât* van Medina is tot in de details uitgewerkt door de *fuqaha*, de specialisten in de religieuze wet.

Islamitische staten hebben tegenwoordig echter de Medinese *zakât* vervangen door een eigen belastingsysteem die ze opleggen aan de bevolking en gebruiken voor onder meer herverdeling van inkomen en armenzorg. Alleen Saudi-Arabië en Pakistan hanteren de term *zakât* om vermogensbelasting aan te duiden, maar het is de vraag of (alle) moslims dit als religieuze *zakât* ervaren. Daarom zijn velen geneigd om zelf de *zakât* te geven, naast wat de staat int. Over het algemeen kan gesteld worden dat moslims dus naar het gebod van de Mekkaanse *zakât* handelen: die wordt niet opgelegd door de staat en vraagt derhalve een individuele inspanning om het te organiseren. De *fuqaha* helpen een handje mee met allerlei berekeningen. Globaal komen deze rechtsgeleerden, uitgaande van de Medinese *zakât*, op een jaarlijkse belasting van 2,5 procent op het beschikbaar kapitaal. Vaste activa behorend tot de basisbehoefte zoals een huis en toebehoren en vervoersmiddelen laten ze ongemoeid. Wie er niet uitkomt kan een beroep doen op de *zakât* calculator op vele islamitische websites.

Naast de *zakât* die als de derde pijler van de islam bekend staat, is er een variant met deze naam die ook breed voorkomt. Het heeft *zakât al-fitr*. Dat is een kleine aalmoes die de gelovige namens zichzelf en zijn gezinsleden betaalt bij het einde van het vastenmaand Ramadan. Vlak voor de viering van *Ied al-fitr* ofwel het Suikerfeest dient dat bedrag te worden afgestaan aan de armen. De hoogte van deze *zakât* is afhankelijk van het levensonderhoud in de desbetreffende samenleving. In Nederland is dit bedrag vastgesteld op € 5,-. Overigens is ook *Ied al-adhhâ*, in het Nederlands bekend als het Offerfeest, een gelegenheid om te geven alhoewel niet in de vorm van *zakât*. Het Arabische ‘*Adhhâ*’ komt van het werkwoord ‘*dhahhâ*’ dat zowel ‘offeren’ als ‘opofferen’ betekent. Symbolisch wordt een dier ‘geofferd’ als dankbaarheid voor al het goede wat God zelf ons heeft gegeven. Van het geofferde dier wordt dan gebruikelijk een derde aan de behoeftigen afgestaan. Maar in werkelijkheid wordt tijdens het Offerfeest veel meer gegeven. Op de dag dat ik dit artikel afrondde (26 november 2009), woonde ik de viering van het offerfeest in de moskee bij. De imam sloot zijn ochtendpreek af met: “Nogmaals gefeliciteerd u allen met deze *Ied* (feest). Ik wens u veel gezelligheid en vreugde met uw familie. Vergeet u echter twee dingen naast wat ik al heb gezegd niet. Haalt u de familiebanden aan: bezoek uw familieleden (*rahim*) of bel hen op. Vergeet ook niet te geven aan de armen in uw midden”.

Sadaka

Het tweede begrip in de islamitische armenzorg is *sadaka*, de religieuze aanduiding voor vrijgevigheid in het algemeen. *Zakat* als specifiek aspect van geven valt dus ook onder *sadaka*. *Sadaka* is een afgeleide van *sikd* en *tasdik* in de zin van (opr)echtheid in het geloof door er concrete daden aan te verbinden, in dit geval door materiële hulp te verlenen. Zo openbaart soera 92:

Hij die geeft en godvrezend is en aan het allermooiste gelooft, hem leggen Wij een gemakkelijke taak op. Hij dan die gierig en zelfgenoegzaam is en die het allermooiste loochent, hem leggen Wij een moeilijke taak op. Zijn bezit baat hem niet als hij in de afgrond stort (Koran 92, 5-12).

Sadaka wordt twaalf keer genoemd in de Koran; in alle gevallen betreft het Medinese openbaringen. Soms verwijst het naar de verplichte *zakât* en soms wordt het aangevoerd als aanvulling op de verplichte *zakât*. Daar waar de *zakât* gebonden is aan een vaste tijd van het jaar (door de gelovige zelf te bepalen, maar de maand Ramadan en de viering van Ashura op de tiende van de eerste islamitische maand Muharram worden vaak aanbevolen door de *fuqaha*, de rechtsgeleerden) is de *sadaka* niet aan tijd gebonden. Het is afhankelijk van de noden die zich voordoen waarbij de onmiddellijke noden voorgang krijgen. Dat geldt voor de primaire levensbehoeften zoals eten, drinken en kleding. Honger wordt in de Koran als meest onmiddellijke behoefte gezien (bijvoorbeeld Koran 74, 42-44 en 69, 33-34). De moslim dient zelf alert te zijn op de aanwezige noden in zijn omgeving, maar die noden kunnen ook door derden onder zijn of haar aandacht worden gebracht. Een ander aspect van de *sadaka* is haar gerichtheid op de het individu overstijgende noden zoals rampen of gebrek aan collectieve voorzieningen zoals scholen en moskeeën. Alles wat een moslim hiervoor geeft valt onder *sadaka*. Er zijn ook veel publieke initiatieven die onder *sadaka* vallen. Denk aan de vele *iftar*-maaltijden die de moskeeën voor daklozen, alleenstaanden (ouderen), vluchtelingen en 'reizigers' organiseren tijdens de Ramadan. Dit wordt bekostigd door *sadaka*-donaties en uitgevoerd door vrijwilligers die hun tijd ook als *sadaka* inzetten.

In de Hadith, de profetische richtlijnen, wordt *sadaka* niet alleen in materiële zin verstaan. De Hadith vraagt ook aandacht voor het geestelijke welzijn van de mens. Het meeste illustratief hiervan is de Hadith die luidt dat een 'lach in het gezicht van een medemens een *sadaka*' is.

Dat wil zeggen: het is een daad die niet in materiële waarde uit te drukken is, maar de betrokkene krijgt in ieder geval de beloning van een materiële *sadaka*.

Doelgroep van de armenzorg

Wie maakt aanspraak op de armenzorg in de islam? De Koran duidt deze doelgroep in de bovengenoemde soera 51, 19 met *Al-sâ'il* en *al-mahrûm*. Deze twee begrippen zijn de meest algemene aanduidingen voor de behoeftigen die aanspraak maken op de *zakât* en *sadaka*. *Al-sâ'il* wordt in de Koranvertaling van Leemhuis vertaald met 'bedelaar', maar dat is niet (geheel) correct. *Al-sâ'il* komt van *sa'ala* oftewel 'vragen'. Vragen heeft echter niet de jegens de vrager onvriendelijke beperkte betekenis 'bietsen, dalven, de hand ophouden, schooien of schooieren' zoals het werkwoord 'bedelen' aangeeft (<http://synoniemen.net>). De bedelaar komt in feite overeen met het Arabische *mutasawwil*, ook van *sa'ala*, maar 'bedelaar' is een minderwaardige aanduiding voor de 'vrager'. De term *Al-mutasawwil* komt ook niet in de Koran voor en past niet bij de ethiek van de islamitische armenzorg zoals we hieronder zullen zien. *Al-sâ'il* ofwel 'de vrager' is dus een waardiger omschrijving van de behoeftige en bestrijkt bovendien een veel bredere groep dan de categorie bedelaars. *Al-sâ'il* hoeft bovendien zijn of haar vraag ook niet te expliciteren zoals de bedelaar doet. In feite schuilt achter elk zichtbare uiting van materiële nood een vraag. De beelden van uitgehongerde Afrikaanse jongetjes op televisie, een tsunami, een aardbeving of een andere ramp duiden ook op hulpvraag. De vragers kunnen de individuele betrokkenen zelf zijn of, zoals hierboven vermeld, een derde partij die zich om deze behoeftigen ontfermt - wat in de praktijk wordt aangeduid met Non Gouvernementeale Organisaties. *Al-mahrûm* is een ieder die verstoken is van de primaire bestaansmiddelen. Soera 17 specificeert verder:

En geeft de verwante wat hem toekomt [*haquhu*, zijn/haar rechten, M.A] en ook de behoeftige [*al-miskin*, M.A] en wie onderweg is [*ibn al-sabîl*, M.A], en wees niet verspillend. De verspillers zijn broeders van satan en de satan is jegens zijn Heer ondankbaar (Koran 17, 26).

Hier wordt het object van de materiële zorg verder gespecificeerd met twee doelgroepen: de verwante oftewel het naaste familielid, die heeft altijd voorgang, en de vreemdeling (*ibn al-sabîl*). Wat daartussen zit wordt hier aangeduid als *al-miskiîn*. De volgorde waarop de verschillende categorieën aanspraak maken op *zakât* en *sadaka* zien we terug in de bovenvermelde soera 30, 38-39. Nog specifiekere spreekt de Medinese Koran over de volgende categorieën:

De aalmoezen [*sadakât*, M.A] zijn voor de armen en de behoeftigen [*masâkîn*, *meervoud van miskîn*, M.A], voor hen die ermee belast zijn en voor hen wier harten tot elkaar gebracht zijn, voor de vrijkoop van slaven en schuldenaren, om te zetten in Gods weg [*fi sabîl Allah*, M.A] en voor hem die onderweg is. [Dit is] een verplichting van God (Koran 9, 60).

Overigens vervalt tegenwoordig de categorie ‘hen die ermee belast zijn’ omdat de *zakât* niet meer door ambtenaren wordt geïnd. De organisatie regelt de gelovige zelf zoals hierboven is vermeld of door vrijwillige coördinatoren zoals dat gebeurt in de moskeeën. Ook de post ‘om te zetten in Gods weg’ vervalt voor zover dit verwees naar defensieuitgaven van de toen opgerichte islamitische staat in Medina. *Fi sabîl Allah*, wat ook wordt vertaald in ‘naam van God’, duidt verder op alles wat onbaatzuchtig wordt gegeven. Wat de bepaling ‘hen die ermee belast zijn’ betreft, zullen we hieronder zien dat islamitische fondsen die inspringen op de markt van de *zakât* hun administratieve kosten graag onder deze noemer willen brengen.

Blijft de vraag wie dan rijk is. Rijk of welgesteld zijn wordt in de islam breed gedefinieerd. Voor de jaarlijkse *zakât* is een rijke degene die vermogen bezit waarvoor 2,5% wordt afgedragen. Persoonlijke eigendommen die noodzakelijk zijn voor het bestaan worden ontzien. Volgens de meeste strikte lezing van de *zakât* is iemand al rijk als hij of zij een vermogen bezit van omgerekend € 3.000,-. Dat kan spaargeld zijn, aandelen, goud of andere zaken. Of een moslim daadwerkelijk deze vorm van *zakât* geeft, hangt overigens af van de mate van vroomheid, of iemand praktiserend is of niet, en van de theologische interpretatie van het gebod tot de *zakât*. Als een moslim vindt dat hij of zij voldoende aan de armenzorg doet via de reguliere belasting van de staat, dan betaalt hij of zij geen *zakât* in deze vorm. Voor *zakât al-fîtr* en de *sadaka* is een rijke een ieder die voldoende bestaansmiddelen heeft en veilig en beschermd leeft. Dat is de essentie van soera 106 (Quraisch). Dat geldt

zeker voor iemand die een vast inkomen heeft en zeker voor degene die kan rekenen op een sociaal vangnet.

Ethische grondslagen van de islamitische armenzorg

Ik sta nu stil bij de status van de *zakât* en de *sadaka*: zijn deze verplicht of gaat het om een vrijblijvend gebod? En hoe verhouden de *zakât* en de *sadaka* zich ten opzichte van de behoeftige? Hierboven is al uiteengezet dat het verplichte karakter van de vermogen-*zakât* in de zin van Medina is komen te vervallen doordat deze *zakât* niet meer door de staat wordt geïnd oftewel is vervangen door een ander belastingsysteem. De *zakât* als praxis behoort dan qua organisatie en uitvoering tot de individuele verantwoordelijkheden van de gelovige. Dat geldt ook voor de *zakât al-fitr*. Het kan niet opgelegd worden, maar wie zegt oprecht te hebben gevast als geloofshandeling, moet deze geloofshandeling kracht bij zetten door *zakât al-fitr* bij de afsluiting van het vastenmaand. Er berust dus op de moslim een morele plicht om te geven. Dat geldt ook voor de *sadaka*.

Het is dus geen vrijblijvend gebod, evenmin als het gebod tot de *sa-lât* of het gebod tot het vasten dat zijn. ‘Niet vrijblijvend’ betekent niet alleen dat het een morele verplichting is, maar ook dat de gever er vanuit moet gaan dat wat hij of zij afstaat geen ‘gift’ of ‘donatie’ is, maar een ‘recht’ is dat de ontvanger toekomt. Zo luidt de Openbaring: ‘En geef de verwante wat hem toekomt [*haqahu*, zijn recht, M.A.]’ (Koran 17, 26). In die zin dekt de Nederlandse vertaling ‘aalmoes’ niet geheel de lading van de islamitische armenzorg, daar aalmoes eigenlijk een ‘werk van barmhartigheid is, een *gift* uit medelijden of barmhartigheid aan een arme geschonken’ (<http://synoniemen.net>). *Sadaka* en zeker *zakât* is echter meer dan een daad van barmhartigheid, meer dan een aalmoes.

Doordat *zakât* en *sadaka* als morele plicht voor de rijke en als recht voor de arme worden aangemerkt, wordt de waardigheid van deze laatste gewaarborgd. De behoeftige neemt slechts wat hem toekomt in ontvangst. Hij of zij hoeft zich hiervoor niet te schamen. Zijn of haar waardigheid moet bijvoorbeeld niet aangetast worden doordat de rijke sier maakt van zijn vrijgevigheid:

Julie die geloven! Maak jullie aalmoezen niet waardeloos door gepoch [*mann*, M.A] en ergernis [*adhâ*, pijn doen, M.A] zoals hij die

zijn bezit weggeeft om door de mensen gezien te worden, maar zonder te geloven in God en de laatste dag (Koran 2, 264).

Het tweede uitgangspunt in de *zakât* en *sadaka* is dat ze inderdaad een daad van barmhartigheid zijn. Zo lezen we in soera 7:

Mijn barmhartigheid omvat alles. Ik zal het noteren voor hen die godvrezend zijn en de *zakât* brengen en voor hen die in Onze tekenen geloven (Koran 7, 156).

Dit vers geeft niet alleen aan dat *zakât* en *sadaka* daden van barmhartigheid zijn, in die zin dus ook een aalmoes, maar ook, zoals eerder is vermeld, een bekrachtiging van de geloofsbelijdenis. Zonder armenzorg is geloof in God op z'n minst onvolmaakt. *Zakât* en *sadaka* en materiële hulp in het algemeen zijn een onderdeel van Gods-dienst (*'ibadât*), daarom wordt *zakât* vrijwel altijd onafscheidelijk van de *salât* genoemd zoals hierboven is vermeld. Wie zegt zich tot God te richten met de *salât* dient ook de *zakât* te geven.

Naast het gebod tot de *zakât* en de *sadaka*, vinden we in de Koran een andere dimensie van dit gebod. De gelovige wordt niet alleen gevraagd om *zakât* en *sadaka* te doen, maar hij of zij dient ook anderen daartoe aan te zetten. Dat geldt zowel voor degenen die zelf in staat zijn om te geven, maar zeker ook voor hen die om welke reden dan ook daar niet toe in staat zijn. Ook in dat laatste geval moet hij/zij zich het lot van de *miskiin*, *Al-sâ'il* en *al-mahrum* aantrekken en de hulpvraag onder aandacht brengen van degene die hulp zouden kunnen bieden. Zo openbaart de Koran verwijtend in richting van degenen die zich het lot van de behoeftigen niet aantrekken:

Wat heeft jullie de hellenhitte binnengevoerd? Zij zeggen: Wij hebben niet bij hen behoord die de *salât* baden, wij hebben geen voedsel aan de behoeftigen gegeven (Koran 74, 42-44).

Voedsel geven (*it'aam*) wordt echter in de exegese als meer dan alleen eten geven opgevat. Het beslaat ook kleding, huisvesting en alle noodzakelijke zaken voor een menswaardig bestaan. Teken van ongeloof en ondankbaarheid is dan ook dat men nalaat aandacht te vragen voor de noden van derden:

Hij geloofde immers niet in de geweldige God. En hij drong er niet op aan de behoeftige voedsel te geven (Koran 69, 33-34).

Enkele uitdagingen en kwetsbaarheden

De islamitische armenzorg is in theologisch en ethisch opzicht goed onderbouwd en goed uitgewerkt. Armenzorg is een praxis die onlosmakelijk verbonden is met het geloof. Wie zegt God te dienen, dat is het oriëntatiepunt in de islam, geeft en helpt arme mensen. Wie zegt tot de gemeenschap van de moslims te behoren draagt bij aan de bestrijding of verlichting van de armoede die hierin voorkomt. De armenzorg dient verder zodanig georganiseerd te worden dat het de waardigheid van de armen waarborgt. Rijken zijn verplicht om te geven, terwijl armen 'wat hun toekomst' waardig in ontvangst nemen. Een 'arme' moet ook verstaan worden in de zin van degene die tijdelijk in nood zit, zoals het begrip *ibn al-sabil* illustreert. *Ibn al-sabil* betekent voorbijganger zoals een gestrande reiziger, een vreemdeling, een asielzoeker en dergelijke. Dankzij deze gewaarborgde waardigheid heb ik mijzelf begin jaren negentig van de vorige eeuw een paar keer als arme student bij de moskee in Utrecht gemeld om mijn deel van de *zakât* (*zakât al-fitr*) of *sadaka* (de moskee beschikte over een fonds met dit geld) dankbaar in ontvangst te nemen. Het enige dat ik hoefde te doen is, kennelijk ter voorkoming van misbruik, me legitimeren. Ik wist jaren geleden ook dat een Turkse moskee minder draagkrachtige studenten financieel hulp aanbod uit *zakât* en *sadaka* fondsen. Deze studenten hoefden alleen te beloven dat ze later vrijwilligerswerk gingen doen in deze moskeeën of elders in de vorm van huiswerkbegeleiding voor scholieren of jonge studenten. Een arme is ook elke *miskiin* of *mahrum*, familie of niet, die permanent of plotseling door tegenspoed wordt getroffen. Het zijn weeskinderen, oorlogsslachtoffers, vluchtelingen, kinderen van minima, thuislozen, enzovoort.

Middels het gebod tot de armenzorg wordt heel wat materieel leed verzacht. Door dit gebod worden moslims aangespoord om te geven en dit blijkt ook uit onderzoek. Zo kopte *Trouw* op 26 mei 2009: 'Allochtonen guller dan autochtonen'. Onderzoekers berekenden dat allochtonen in Nederland, onder wie zich een grote islamitische meerderheid bevindt, jaarlijks gemiddeld € 600,- 'schenken' (autochtonen € 400,-). Dit geld gaat vooral naar de armen in de landen van herkomst. Veelal wordt dit door individuele gelovigen geregeld, maar de laatste jaren zijn

ook professionele *zakât*- en *sadaka*-fondsen ontstaan die deze gelden proberen te innen. Het zijn inmiddels duizenden organisaties die zich bezig houden met de eerstelijns zorg aan de armen in de herkomstlanden die de naam *djam'iat khairiyaat* ofwel charitatieve instellingen dragen. De donateurs worden aangeduid met het eerbiedwaardige attribuut *muh-siniin*, letterlijk 'zij die (anoniem) de goede werken verrichten'.

Bij *zakât* en *sadaka* gaat het om vermogen, veel vermogen. Dit vermogen is bedoeld om materiële noden te lenigen maar vooral om armoede te bestrijden. Niet alleen door te geven, maar ook door daarop aan te dringen en het vraagstuk van de armoede en een eerlijker verdeling van goederen voortdurend onder aandacht te brengen van de gevers. De *zakât* wordt steeds meer als onderdeel van de religieuze praxis gezien en steeds meer moslims willen deze derde zuil van de islam in ere houden. Op internetfora barst het van de vragen als 'Ik had graag informatie gehad over de *zakat*. Aangezien ik werk, moet ik *zakât* geven. Wanneer moet ik *zakât* geven en hoeveel? Ik denk dat je 2,5% moet geven van je totaal. Ik zou dit *inschallah* willen uitgeven in juli wanneer ik naar Marokko ga. Kan dit?' (www.benayad.be/forum/showthread.php?t=760). *Sadaka* is nog laagdrempeliger. Zij is ook voor de niet of minder praktiserenden toegankelijk. *Zakât* en *sadaka* zijn hiermee onuitputtelijke bronnen voor armenzorg en solidariteit in de islam.

Tegelijkertijd krijgt deze zorg in de moderne tijd ook te maken met een paar kwetsbaarheden. Een daarvan is de onjuiste veronderstelling dat de *zakât* en *sadaka* uitsluitend de intentie hebben God te behagen. De Koran stelt deze intentie (*niya*) als voorwaarde voor alle (ge-loofs)handelingen, maar verbindt ook aanvullende richtlijnen aan de afzonderlijke handelingen zoals reflectie en rationaliteit. Voor de *zakât* en *sadaka* moet in het bijzonder gedacht worden aan de opdracht 'niet verspillen':

En geef de verwante wat hem toekomt [*haquhu*, zijn/haar rechten, M.A] en ook de behoeftige [*al-miskin*, M.A] en wie onderweg is [*ibn al-sabîl*, M.A], en wees niet verspillend. De verspillers zijn broeders van satan en de satan is jegens zijn Heer ondankbaar (Koran 17, 26).

God behagen is geen impulsieve emotionele daad. Geven wordt hier duidelijk verbonden met 'niet verspillen' en daar is een portie rationaliteit voor nodig. Dit moet gelezen worden als een gebod om verantwoordelijkheid te nemen voor een zorgvuldige organisatie van de *zakât* en de

sadaka, zowel door de gever als door de tussenpersonen die *zakât* en *sadaka* beheren, zoals moskeeën. Er zijn teveel moslims die denken: ‘als ik maar van dit geld af ben, dan heb ik mijn plicht gedaan, namelijk God behagen’. Ze geven het weg zonder na te gaan of de ontvanger aan de criteria voor de bedoelde doelgroep voldoet of leggen de verantwoordelijkheid voor de verdeling bij de moskee. Ook de moskeeën zijn niet in staat om altijd zorgvuldig hiermee om te gaan. Ze geven het te gemakkelijk weg, bijvoorbeeld aan de bedelaars. De Marokkaanse kranten hebben vastgesteld dat de aan moskeeën afgestane *zakât al-fitr* van de Ramadan in 2009 voor miljoenen is verdampt omdat die aan (professionele) bedelaars is gegeven. Veel van deze *zakât* wordt namelijk in natura gegeven en werd door de bedelaars voor een veel lagere prijs doorverkocht. Dit is in feite een vorm van verspilling. Ik heb het natuurlijk niet over de paar *dirhams* die de bedelaar aan mijn vader vroeg of de paar euro’s die een Nederlandse dakloze vraagt voor de *sleep-in* (vaak zijn dit drugsverslaafden). Zelf doe ik deze laatste af en toe *sadaka* al acht ik de kans niet klein dat ze het voor snuiven van coke gebruiken in plaats van voor een plek om te slapen. Nee, ik heb het over grote vermogens.

Een andere kwetsbaarheid heeft te maken met de noodzaak van transparantie. Het klopt dat de Koran gevers waarschuwt voor *mann* (gepoch) en *adhâ* (ergernis, pijn doen) door ruchtbaarheid te geven aan iemands vrijgevigheid. Dit is echter geen uitnodiging om niet transparant te zijn, maar om de waardigheid van de ontvanger te waarborgen. Transparantie is echter essentieel om zeker te zijn dat het geld terecht komt bij de mensen die daar recht op hebben. Ook dit is een vorm van zorgvuldigheid om verspilling te voorkomen. Registratie van met *zakât* en *sadaka* verkregen vermogen is daarom meer dan noodzakelijk in de tegenwoordige tijd. Met de moderne technieken kan dit terwijl de anonimiteit van de gever gegarandeerd wordt. Dat geldt des te meer voor *zakât* en *sadaka* die worden toevertrouwd aan islamitische organisaties. In het verleden vertrouwde ik (wel via acceptgiro) regelmatig *sadaka* toe aan de stichting Al-Aqsa. Een folder van deze stichting trof ik in de moskee aan. Met die *sadaka* zou men arme Palestijnen helpen. Ik schrok toen ik in de krant (*Trouw* van 6 augustus 2002) moest lezen over “Duits verbod Hamas-stichting ‘Al Aqsa’” en dat de tegoeden van deze stichting door Nederland werden bevroren wegens dubieuze transacties.

Literatuur

- Ajouaou, M. (2006). *De moslim die ik ben: Notities over een rekkelijk geloof*. Amsterdam: Bulaaq.
- Ibn Ismâ'îl (2002). *Subul al-salâm fî Sharh Bulûgh al-murâm*. Beirut: Dar al-kutub al-ilmîya (4 delen).
- Leemhuis, F. (2001). *Koran: Een weergave van de betekenis van de Arabische tekst in het Nederlands*. Houten: Unieboek.
- Ramadan, T. (2005). *Westerse Moslims en de toekomst van de islam*. Amsterdam: Bulaaq.
- Qaradawi, Y. al- (1991). *Fiqh al-zakât*. Beirut: al-Risala.
- Tahânawi, M. al- (1998). *Kashshâf iştîlahât al-funûn*. Beirut: Dar al-kutub al-ilmîya (4 delen).